

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНАТА ФИЛОСОФІЯ И ФЕНОМЕНОЛОГІЯТА

До 110-річниці з дня народження **Ролло Мея**

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ ПСИХОЛОГІЯ ТА ФИЛОСОФІЯ РОЛЛО МЕЯ В КОНТЕКСТІ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ БУТТЯ У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОМУ ТА ІНФОРМАЦІЙНО-КОМП'ЮТЕРНОМУ СВІТІ¹

Г. Д. Ємельяненко

доктор філософських наук, професор
кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук,
Донбаський державний педагогічний університет (Слов'янськ, Україна)
Kerol-Anna@bigmir.net
ORCID 0000-0003-4309-8047

К. Ю. Райда

доктор філософських наук, професор, провідний науковий співробітник,
відділ історії зарубіжної філософії Інституту філософії імені Г. С. Сковороди
constantin.raida664@gmail.com
ORCID 0000-0002-9813-8336
DOI: [https://doi.org/10.34017/1313-9703-2019-1\(13\)-2\(14\)-25-35](https://doi.org/10.34017/1313-9703-2019-1(13)-2(14)-25-35)

Анотація

Анна Ємельяненко, Константин Райда. Екзистенціальні психологія і філософія на Роло Мея в контекста на гуманітарні дослідження на битието в постіндустріалнія и інформаційно-комп'ютернія свят. Статията представя основните идеи и принципи за разбирање на реалноста, света и човешкото битие в концепцията на Роло Мея – основателят на американската версия на екзистенціальната психологія. Проучва се връзката на неговата теоретична позиция с промените в социално-икономическите, психологическите и духовните фактори във функционирането на постіндустріалното и съвременното інформаційно-комп'ютерно общество.

Ключови думи: онтологична тревожност и интеграция на човешкото “Аз”; онтологична вина; екзистенціальна психологія; постекзистенціальна мислене

Анотація

Ганна Ємельяненко, Костянтин Райда. Екзистенціальні психологія та філософія Ролло Мея в контексті гуманітарних досліджень буття у постіндустріальному та інформаційно-комп'ютерному світі. У статті представлені головні ідеї та принципи розуміння реальності, світу та людського буття в концепції засновника американського варіанту екзистенціальної психології Ролло Мея. Досліджується зв'язок його теоретичної позиції зі змінами соціально-економічних, психологічних і духовних чинників у функціонуванні постіндустріального та сучасного інформаційно-комп'ютерного суспільства.

Ключові слова: онтологічна тривога та інтеграція людського “Я”; онтологічна провинна; екзистенціальна психологія; постекзистенціалістське мислення

Abstract

Hanna Yemelianenko, Kostiantyn Raida. Existential psychology and philosophy of Rollo May in the context of humanitarian research of being in the post-industrial and informational-computer world. The article presents the main ideas and principles of understanding the reality, world and human existence according to the Rollo May's concept, the founder of the American version of existential psychology. The connection of his theoretical position including changes of socio-economic, psychological and spiritual factors for the functioning of the post-industrial and modern information-computer society is researched.

Key words: ontological anxiety and integration of the human being; ontological guilt; existential psychology; post-existentialist thinking

Логотерапія В. Франкла, Dasein аналіз М. Босса, екзистенціальний психоаналіз Л. Бінсвангера, "антипсихіатрія" Р. Лейнга та деякі інші концепції ще у першій половині ХХ сторіччя засвідчили методологічне обертання західноєвропейської психологічної науки до екзистенціалізму, намагання провідних теоретиків-психологів та психотерапевтів використати екзистенціалістську традицію для потреб вдосконалення медичної, психоаналітичної та психотерапевтичної практики. Західноєвропейський варіант трансформації методологічного підґрунтя психологічних наук за допомогою постулатів екзистенціалізму здебільшого зводився до застосування екзистенціалістських кліше, які пропонували те чи інше розуміння способу існування індивіда в сучасному світі, або ж інтерпретації відповідного характеру психоемоційного відтворення сенсу такого існування в системі відчужених соціальних взаємовідносин. І Dasein аналіз і екзистенціальний психоаналіз за своєю сутністю були практикою накладання психотерапевтом екзистенціалістської матриці, через яку відтворювалося відповідне розуміння екзистенції на загальну картину психоневрологічних симптомів, спробою інтерпретації причин виникнення неврологічної симптоматики й можливих шляхів позбавлення від неї. Сама екзистенціалістська теорія в даному випадку практично виступала як безсумнівне і незаперечне світоглядне й методологічне кліше, певна теоретична формула, яка давала можливість зрозуміти й проінтерпретувати сутність людського існування і не потребувала ніякого вдосконалення.

Після 1960 року ситуація з використанням філософії екзистенціалізму у розбудові психології та психотерапії почала принципово змінюватися. І відбулося це переважно на теренах Нового світу. У 1961 році у США внаслідок проведення симпозиумів Американської психологічної асоціації й кількох видань збірника статей її учасників (Р. Мей, А. Маслоу, Г. Олпорт, Г. Фейфел, Е. Рамірес та ін.) й відбулося проголошення виникнення екзистенціальної психології. Сам термін "екзистенціальна психологія" і належав Ролло Мею.

Екзистенціальну психологію подеколи ототожнюють, або ж визначають і як психологію гуманістичну. І певною мірою це справедливо. Одні й ті самі персоналії, ті самі теми розробок, те ж саме спрямування, той самий предмет аналізу. Єдиним неспівпадінням, на перший погляд, може видатися назва та її функціонування в процесі історичного розвитку самого напрямку. Адже і К. Роджерс, і А. Маслоу, і Дж. Олпорт, і Р. Мей свого часу виступили спочатку засновниками психології, яка була визначена як екзистенціальна, і метою її створення вбачали вироблення нової теоретико-філософської основи для сучасної психології, яка б базувалася на класично-екзистенціалістських ідеях та концептах, оскільки і біхевіоризм, і фрейдизм, і гештальт-психологія, і інші варіанти тогочасної "теорії" психологічних дисциплін, на їхню думку, перестали відповідати потребам психотерапевтичної та психоаналітичної практики.

Згодом, коли стало зрозуміло, що у так званому "третьому спрямуванні" західноєвропейської та американської психології окремо формуються концепції екзистенціальної, гуманістичної, феноменологічної психології, психології особи, а їхні представники навіть в Америці гуртуються довкола різних теоретичних видань, таких як журнал "Індивідуальної психології", журнал "Екзистенці-

альної психіатрії”, “Рею екзистенціальної психології та психіатрії”, журнал “Гуманістичної психології”, “Американський журнал психоаналізу” тощо, А. Маслоу зробив спробу розділити ці терміни. Однак цей принцип розподілу виявився абсолютно неефективним під час спроби дослідників розібратися в сутності (у відмінностях, або ж у тотожності) цих психологічних дисциплін.

І екзистенціальна, й гуманістична психології на сьогоднішній день практично виступають єдиним концептуальним утворенням і за своїм теоретичним підґрунтям, і за тематикою досліджень, і за їх спрямуванням, і навіть за прізвищами вчених-дослідників, на яких посиляються вчені та критики, коли представляють ці напрямки.

Соціально ж економічним підґрунтям для виникнення екзистенціальної психології як феномену довкола і постекзистенціалістського мислення й була створена добою індустріалізму технічна цивілізація з її глибокою кризою цільових установок, мотивів й життєвих смислів діяльності людей. Цивілізація, у якій людська активність увійшла до антиномічної суперечності з тотальною залежністю від імперативів економічної й технологічної ефективності. Помножена на елементи моральної деградації, жорстокість й нетерпимість у особистісних відносинах, між-національну та расову ворожнечу, вона й призвела до суттєвої трансформації систем традиційних цінностей, зокрема, й цінностей гуманістичних. Що ж до проблеми дослідження процесів деградації психоемоційного життя та взаємопов'язаності таких процесів зі змінами ціннісних орієнтацій людей, то тут, мабуть, найбільший внесок й було зроблено представниками екзистенціальної психології, і, зокрема, її засновником Р. Мейєм.

Підхопивши ідеї А. Камю, який назвав ХХ століття століттям жаху, Р. Мей й розпочав досліджувати внутрішнє сум'яття, відчуження та невпевненість людей, що виникали внаслідок появи суперечностей у їх ціннісному ставленні до світу та зміни моделей поведінки, і зазначив, що було б не вірно вважати сутнісною причиною деструкцій психоемоційного стану людей тільки зовнішні чинники, такі, як, наприклад, економічна депресія, або ж фінансово-економічна криза тощо. Більш вагомим чинником негативного впливу на психоемоційне та духовне життя американського суспільства ним було визначено зміни рольової поведінки людей. Р. Мей зафіксував ситуацію, коли індивід почав плутатися у суперечливих моделях поведінки, жодну з яких не міг категорично відкинути, й в той час, як суспільство санкціонувало виконання ним певної ролі, опинявся під невимовним тиском культурних норм та цінностей, яким він був не в змозі відповідати.

У своїх працях, зокрема, у “Смислі тривоги” Р. Мей намагався проаналізувати культурну ситуацію, у якій під “навалою раціональної системи мислення і життя, що розвилася у індустріальному суспільстві”, дві великі традиції - християнство і гуманізм – “втратили свій універсальний характер і свою переконливість”. У цьому випадку він досліджував лінію руйнування цінностей, “руйнування єдності ідей” та “єдності культури”, яка, на його думку, була характерна для двох минулих століть й обумовлювалася пануванням натуралістичного механіцизму та аналітичного раціоналізму¹¹, і, водночас, поєднував ці дослідження з аналізом дії цих чинників на психоемоційну структуру людської особистості.

Теоретична позиція Р. Мейє у тій її частині, що стосувалася соціально-економічної площини у її взаємозалежності з ціннісною структурою наявної культури, формувалася під впливом ідей багатьох сучасних йому мислителів. Він спирався і на ідеї К. Маркса, з яких випливало, що “честолюбні прагнення людей до змагання самі по собі не ведуть суспільство до соціального благополуччя”, але й навпаки, подеколи призводять до збільшення відчуження, відчуття безсилля й самотності, й на визнання К. Мангаймом того факту, що західне суспільство у відповідний час знаходилося практично на межі розпаду, і на ідею Е. Кассирера, який стверджував, що суспільство втратило концептуальну єдність, й на концепцію К. Різнера, де стверджувалося, що єдність західноєвропейської культури порушено через нестачу дискурсивного простору, а “уявлення сучасної людини про світ розумні лише в теорії”, й на ідеї К. Хорні, де мовилось про психологічні ознаки суперечності між декларованою свободою особистості і фактичними її обмеженнями.

Проте найбільший вплив на формування цієї частини його концептуальних уявлень належала ідеям Е. Фромма і творчості У. Х. Одена. Р. Мей запозичив висновок Е. Фромма про те, що у сучасній реальності існує певна взаємозалежність поміж соціально-економічними обставинами та психоемоційними чинниками формування ціннісної особистісної структури індивіда, а специфіка такої взаємозалежності почала формуватися саме з моменту ствердження свободи в економічній сфері, – відколи середньовічні гільдії перестали регулювати ринкові відносини, а заборона на лихварство була скасована й почалося накопичення багатства, коли людина змогла присвятити своє життя накопиченню, наскільки це дозволяли зробити їй певні обставини. Втім, як відомо, економічна свобода лише посилила відчуження людини й підпорядкувала її життя ринку та капіталу. Оскільки ж першорядне значення набули ринкові цінності, люди також почали цінуватися у якості товару, який можна купувати і продавати. Гідність людини отримала товарну ціну, й байдуже, що було виставлено на продаж – її уміння або її особистість. Її цінність почала визначатися не особистісними якостями, а успіхом в змаганні на ринку, який й почав постійно вимагати підтвердження значимості такого успіху іншими людьми. Будь-яка невдача в такому змаганні почала загрожувати руйнацією самоповаги – хоча й хибну, але й визначальну для переважної більшості сучасних людей. Зрозуміло, що це, безумовно, у певних випадках почало викликати почуття безпорадності і неповноцінності. На думку Е. Фромма, на стадії розвитку монополістичного капіталізму процес знецінення особистості збільшився. Й наймені робітники, й підприємці, й чиновники і навіть споживачі почали все більше і більше знеособлюватися. Від певного часу кожний почав відчувати себе гвинтиком у своєрідній машині, занадто складній, щоби її можна було б зрозуміти, не кажучи вже про те, щоби її опанувати. І та свобода вибирати ту чи іншу роботу, купувати той чи інший товар, хоча й існувала, проте, вона була позначена як “негативна свобода”, свобода вибору одного з варіантів свого поневолення, яке й перетворювало людину на знеособлену річ серед інших речей.

У цій ситуації й з’являється найпоширеніший в сучасній культурі “спосіб втечі від реальності” – той “механічний конформізм”, за допомогою якого людина прагне позбутися самотності й тривоги, психологічної та духовної порожнечі. Людина прагне відповідати вимогам культури, перетворюється на таку як і усі інші, таку, якою її хочуть бачити оточуючі. Іншими словами, в даному випадку й відбувається зміна ціннісної установки та ціннісної орієнтації індивіда, змінюється його сприйняття, усвідомлення й розуміння реальності. Коли цінності або цілі людини поставлені під загрозу, – пише у цьому зв’язку Р. Мей, – вона позбавлена можливості спертися на послідовну систему традиції й пріоритетів культури. Тривога і жах перетворюються на більш глибокий та всеосяжний стан, небезпека стає глибшою і починає загрожувати самій системі оцінки. “Саме це призводить до відчуття “саморозчинення” індивіда. Як я думаю, це і відбувається в нашому суспільстві. Тому незначна – з об’єктивної точки зору – загроза цінностям може викликати в нашій культурі стан паніки і повної дезорієнтації. Про те ж говорить і К. Маннгейм. Важливо пам’ятати, що наше суспільство переживає не тривкий період занепокоєння, а радикальну зміну своєї структури. Як я припускаю, поширеність тривоги в наш час пояснюється тим, що під загрозою опинилися самі цінності і норми, що лежать в основі нашої культури” (Мэй, 2001).

Сьогодні ми бачимо, що й передбачення Е. Тоффлера, й висновки Е. Фромма, і ідеї Р. Мея, Е. Кассирера, і К. Маннгейма практично виправдали себе. Сучасний світ залишив далеко позаду однозначність орієнтирів розвитку в напрямку всесвітньої гармонії і традиції гуманізму. Люди все менше цінують й орієнтуються на духовність та прагнуть жити духовним життямⁱⁱⁱ. У способах їхньої самореалізації все більше домінує “зовнішня свобода”, а в якості засобу й принципу самоздійснення використовується позірна раціональність й буденний розрахунок.

Проте, окрім класичних з’явилися й нові пріоритети. І крім споживання, це, перш за все, інформація та прискорення. Споживання, як певна цінність сучасного існування так само дозволяє індивіду відповідним чином отримати ерзац-відповідь на запитання щодо сенсу життя,

інформація - на запитання щодо його істинності, прискорення – визначає неунікненність змісту відповіді на запитання щодо сподівань та реальних можливостей самоздійснення індивіда. Суспільство все більше і більше поділяється на тих, хто спромігся адаптуватися до прискорення темпів розвитку, і тих, для кого це виявилось неможливим. Перші виявилися здатними сприймати, засвоювати й адекватно реагувати на величезний потік інформації. І це у сучасному світі є запорукою упевненості й правильного розуміння реальності. Інші - почасти перебувають у постійній прострації, живуть, не помічаючи змін, блокуючи їх у свідомості. Цілі та сенс життя не мають для них значимості, а існування позбавлене духовних орієнтирів. Та частина суспільства, яка усвідомлює, що майбутнє цивілізації пов'язане з розвитком інформаційних технологій та необхідністю здобування знання найвищої якості, у свою чергу опиняються перед загрозою впливу на їх особистість процесів інтенсифікації інтелектуального зростання. І загалом ця сфера також знаходиться під впливом процесів всеохоплюючої зміни системи цінностей. Відома з минулого століття дихотомія Е. Фромма “бути” чи “мати” трансформується в даному випадку від установки володіння матеріальними статками та фінансами на установку до володіння такою інформацією як більш потужного засобу для контролю, панування та влади в сучасному суспільстві. Й ці зміни за своєю сутністю також далекі від процесу реальної гуманізації, або ж відомого нам “підпорядкування нижчих потреб потребам вищого ґатунку”, оскільки інформація, сама по собі, може бути і руйнівним фактором, і творчим чинником в залежності від способів та характеру її використання.

В сучасному інформаційно-комп'ютерному світі змінюються й такі тепер вже “колишні пріоритети” як стабільність, довготривалість та міцність (“надійність та укоріненість”). Вони все більше і більше також починають втрачати свій ціннісний статус. На зміну ж їм приходять зручність, відсутність проблем, постійна новизна. В моделі “постіндустріального споживачтва” й виробництва, орієнтованого на таку модель, суспільство перетворюється на “одноразове” у способі використання предметів та об'єктів навколишньої реальності та природного середовища. Якщо раніше речові й матеріальне багатство (будинки, машини, книги, коштовності, побутові речі та ін.) збиралися й передавалися у спадок, могли бути родинною цінністю, предметом гордоців, то тепер у зв'язку з збільшенням можливостей ринку, виробництва та споживача з'являється певна зневага до матеріальної предметності, водночас тривкими, змінними стають і стосунки з оточуючими людьми, формується нове ставлення, інші ціннісні параметри ставлення індивіда до оточення, речей, предметів матеріальної і духовної культури, зрештою, до усього світу.

Психотерапевтичні прийоми у цій ситуації звичайно ж не гарантують позбавлення індивіда від знеособлення, ізолюваності, керованості іззовні, зовнішнього розрахунку його поведінки тощо. Однак, в екзистенціальній психології як базовий принцип проголошується необхідність нівелювання відчуження особистості, максимально повне дослідження унікальності й універсальності її природи. Представники гуманістичного напрямку в психотерапії схильні бачити людину істотою за своєю природою активною, яка виборює свої ідеали, самоутверджується, розширює свої можливості з майже безмежною здібністю до позитивного зростання. Тому зусилля психотерапевта спрямовуються тут, перш за все, на особистий розвиток пацієнта, а не просто на лікування його хвороби. Представники даного напрямку використовують такі поняття, як самовизначення, творчість, достовірність; застосовують методологію, яка дозволяє досягти максимальної інтеграції розуму, тіла і душі людини. Патологія ж розглядається як зменшення можливостей людської істоти до самовираження, як результат блокування, придушення її внутрішніх переживань, або втрати відповідності їм. Згідно з концепцією А. Маслоу, патологія – це, перш за все, ослаблення людини, втрата, або ж допоки що нездійсненність її людських можливостей. “Відсутність відповідності людини самій собі, відсутність психологічно сприйнятих орієнтирів і відсутність загальноприйнятих цінностей та правил виходу з конфліктних ситуацій... свідчить про намагання битися у зачинені двері”, – стверджував у цьому зв'язку у книзі “Про-

блема тривиги” і засновник екзистенціальної психології Р. Мей.

З цього спрямування і бере свій початок те, що, власне, і відокремлює, або ж відрізняє континентальну традицію екзистенціального психоаналізу від американського варіанту екзистенціальної психології. Звідси починається методологічна, категоріальна і концептуальна трансформація філософії класичного екзистенціалізму, яка, зрештою, визначає специфіку новітньої американської традиції екзистенціальної психології як традиції “пост”, а у певному розумінні і неоекзистенціалістської.

Ця трансформація була спрямована на позитивну переробку класично-екзистенціалістської концепції і за своєю сутністю дуже нагадувала спроби Отто фон Больнова створити позитивний варіант екзистенціалізму. У доповіді Асоціації гуманістичної психології, – стверджує у цьому зв’язку у передмові до російського видання праці К. Роджерса “Погляд на психотерапію...” Є. І. Ісеніна (1994, с. 6), – стверджується, що з самого початку гуманістична психологія займалася вивченням тих здатностей та можливостей індивіда, до яких не звертався ані класичний екзистенціалізм, ані позитивізм, ані біхевіоризм, ані психоаналіз, а саме – любові, творчості, проблемам розвитку особистості, реалізації індивідом своїх можливостей, цінностями буття, становленням особистості, специфікою формування сенсу її буття тощо. Під цей критерій, на її думку, підпадали ідеї Ш. Бюлера, К. Гольдштейна, А. Маслоу, Дж. Олпорта, К. Роджерса, Р. Мея, Е. Фромма, К. Хорні, В. Франкла та багатьох інших учених.

Віддаючи у своїй праці “Відкриття буття” належне методологічній вартості екзистенціалізму та екзистенціальному аналізу^{iv}, розбудовував позитивний варіант філософії психологічної науки й принципи психотерапевтичного підходу до лікування невротичних ушкоджень психічного світу людської істоти і Ролло Мей. На його думку, психічно нормальна людина здатна сама знаходити конструктивні шляхи для самовираження. Світ є структурою смислових відносин, в яких існує особа, і в образі якого вона бере участь. Світ містить минулі події, які існують не об’єктивно, а в залежності від ставлення індивіда до них, від того значення, яке вони для нього мають і, звичайно, від того, як вони можуть вплинути на подальше його життя. Людина, на думку Р. Мея, весь час немов би “добудовує” свій власний життєсвіт. Тому у своїй концепції Р. Мей й виокремлював три “головні модуси світу”.

Перший, Umwelt – це “зовнішній світ”. Світ природний з його законами й навколишнім середовищем. З біологічними потребами, прагненнями та інстинктами.

Другий, Mitwelt – це “сумісний світ”. Це світ спілкування людей, де й здійснюється вплив один на одного і на структуру значення, яке надається соціальним відносинам та самому такому світу.

І третій, Eigenwelt – так званий “внутрішній світ”, який обумовлює розвиток самосвідомості і самоусвідомлення кожної людської істоти.

Як бачимо, гусерліанська й гайдеггерівська концепція життєвого світу, “вкинутості” індивіда у світ, його спільного “буття-з” світом дістає у працях Р. Мея новий варіант розвитку і креативно застосовується для визначення феномену значущості, значення речі, предмету, події, які у філософії психології та психотерапевтичній практиці подеколи відіграють чи не найвищальнішу роль.

Стверджуючи те, що різні види існування людської істоти у цих, розведених теоретично “світах” їхнього існування в реальності взаємопов’язані між собою, але особистісний світ людської істоти навряд чи може бути зведений лише до якогось одного з цих модусів, Р. Мей певним чином спробував подолати і парадокс неспівпадіння різних типів причинності, що має місце у різних типах реальності, за його термінологією, у різних світах, або сферах існування людей (наприклад, реальності матеріального світу, природи, або реальності духовного світу). Характер причинності, її реальні підстави – це, з іншого боку, найбільш креативне підґрунтя для створення будь-якого варіанту наукової теорії або концепції.

Успадковуючи ідеї С. Кіркегора і П. Тілліха, Р. Мей ключовим поняттям для розуміння людського світу обрав поняття, або ж, точніше, символ-екзистенціал тривоги. Тривога, на його думку, неминуче присутня в людському житті. Бути людиною – означає бути стривоженим, стверджував цей американський дослідник. Відрізняючи невротичну стривоженість від феномену тривоги буденної, Р. Мей визначив звичайну тривогу як реакцію людської істоти на загрозу її існуванню або цінностям, які індивід ідентифікує з своїм буттям. В ході нормального розвитку кожна людина переживає різні загрози такого характеру. Звичайна тривога, на думку Р. Мея, може мати різні джерела: скажімо, екзистенціальну уразливість по відношенню до можливих катаклізмів в природі, хвороб, смерті тощо. Джерелом тривоги можуть бути й феномени соціально-психологічного характеру. Наприклад, усвідомлення нездійснюваності потреби самореалізації. Усвідомлення причин виникнення подібних станів за допомогою дієвої методології, на думку Р. Мея, має неабияке позитивне значення. "...Але якщо до цієї форми тривоги підійти конструктивно – що відбувається, коли людина як усвідомлює безглуздість існування, так й спрямовує зусилля на подолання цієї безглуздості – то в результаті розширюється самосвідомість людини, людина краще розуміє свою відмінність від світу небуття, від світу об'єктів" (Мей, 2004, с. 23 – 24).

Звичайну тривогу Р. Мей характеризував з огляду на три чинники: по-перше, з огляду на те, чи відповідає це відчуття серйозності об'єктивної загрози, що має місце в житті людської істоти; по-друге, з огляду на те, що таке відчуття не призводить до негативних наслідків, до придушення інших відчуттів людини; по-третє, з огляду на можливість психотерапевта ефективно протистояти джерелу її виникнення.

Невротична ж тривога, за Р. Меєм, докорінно відрізняється від тривоги буденної. Перш за все, вона є наслідком неадекватної реакції на об'єктивну загрозу. Така тривога передбачає негативний вплив на психіку індивіда і є швидше руйнівною, аніж конструктивною. Блокування усвідомлення, яке відбувається за умови домінування у психологічному стані невротичної тривоги, роблять людей значно більш уразливими по відношенню до можливих загроз їхньому існуванню. Подеколи це трапляється і в ситуаціях, коли люди втрачають доступ до важливої інформації, за допомогою якої можна зрозуміти причини й джерело виникнення загроз і у певний спосіб впоратися з ними.

Саме тому Р. Мей і формулює у якості одного з головних принципів своєї екзистенціальної психотерапії принцип звільнення від невротичних страхів та невротичних станів за допомогою усвідомлення джерел і сутності "базисної тривоги", оскільки, на його думку, існує і зворотне відношення поміж усвідомленням тривоги і присутністю симптомів психічного захворювання. Тривога як страх за саме буття, повинна, на його думку, "розчинити" усі інші невротичні фобії. Усвідомлена індивідом тривога, на думку Р. Мей, може бути використана і для інтеграції "Я" людської істоти.

Подібно тривозі, вважає американський дослідник, важливою частиною людського психологічного існування є й провина. Так само, як і у випадку з тривоگوю, він розрізняє провину звичайну та провину невротичну.

Підґрунтям невротичної провини Р. Мей вважає уяву людської істоти, у якій вона засуджує власні дії, спрямовані супроти інших людей, існуючих соціальних правил, норм, цінностей та наказів батьків. "Звичайна" провина – це "заклик до совісті", який закликає людину зважати, насамперед, на етичність й моральність своєї поведінки. Виокремлював Р. Мей й третій різновид провини – провину екзистенційну, або ж онтологічну.

Перший різновид провини започатковується, на його думку, у *Eigenwelt* і є наслідком невміння індивіда жити у відповідності до свого потенціалу. Люди, наприклад, можуть почувати себе винними, навіть у випадку заподіяння шкоди особисто самим собі. Другий різновид провини формується, на його думку, у *Mitwelt* і концентрує у собі відчуття заподіяння шкоди своїм

близьким або друзям. І третій різновид провини – провини у Umwelt, що поєднує й стосунки у інших світах, і є “провиною роз’єднування”.

Остання провини, у відповідності до формулювання Р. Мея, – провини універсальна, пов’язана з практикою вибору й можливістю наступної відповідальності за цей вибір. Сама по собі екзистенційна провини не має ознак невротичності, але потенційно здатна перетворитися й на провини невротичну. В екзистенціальній психології, на відміну від філософії класичного екзистенціалізму та Dasein-аналізу кожне концептуальне утворення має вихід і на позитивне вирішення проблем існування особистості. Що стосується вчення Р. Мея про провини, то він й стверджував, що за умови вірного вирішення індивідом власних проблем сам факт можливості відчуження ним провини екзистенційної, або ж онтологічної є позитивним фактом, оскільки може принести йому користь, сприяючи здатності миритися з навколишнім світом і співчувати іншим людям, а може сприяти і розвитку його творчого потенціалу. Подібної точки зору притримувався і А. Маслоу, який у своїй праці “Мотивація та особистість” зазначав, що за умови відсутності здатності відчувати провини людина неначе втрачає рівноваженість в повсякденному житті, перетворюється на егоїстичну і потенційно замкнуту особистість: “Велика кількість особистих якостей, які кидаються в очі і на перший погляд виглядають неупорядкованими, насправді є наслідком фундаментальної настанови, зокрема, відсутності домінування відчуження провини, сором’язливості або тривожності” (Маслоу, 2003, с. 192).

У своїх працях засновник екзистенціальної психології у її американській традиції Ролло Мей створив і своєрідну психологічну модель існування людини в сучасному світі, яку вважав “онтологічною умовою” такого існування. Вона містить в собі поняття центрованості¹, самоствердження², співучасті³, (невротичні симптоми, на думку Р. Мея, і з’являються як наслідок домінування або ж нахилу до існування у занадто перебільшеній центрованості, або у занадто перебільшеній співучасті з іншими особами); самоусвідомлення⁴; тривоги⁵. На відміну від “негативу” класично-екзистенціалістської моделі “перебування-індивіда-в-світі” у Р. Мея “необхідними умовами” такого перебування водночас є і любов, і воля.

Воля розглядається Р. Мейем як організуючий принцип, який вимагає від індивіда і рефлексії, і свідомого рішення при реалізації певних бажань. Іntenційні вольові акти, на думку американського дослідника, формують той смисловий контекст, з яким і має справу людина. Це – суттєва складова відповідного способу усвідомлення реальності, способу розуміння світу і самих себе. Відповідно і мету психотерапії з огляду на специфіку власної концепції Р. Мей вбачав у дослідженні “базової” іntenційної структури пацієнта, яку у певних випадках необхідно відкорегувати, або ж перебудувати. Тому і процес психотерапії полягав, на його думку, насамперед, у синтезуванні, або ж відновленні в психічному світі індивіда трьох його здатностей – здатності бажання, здатності до волевиявлення і здатності приймати відповідні рішення.

Подібної точки зору притримувався і А. Маслоу, який зазначав, що завданням “психоаналізу як психотерапії є інтеграція особистості”. А. Маслоу зробив спробу вдосконалити існуючі в психологічній науці уявлення щодо “природи індивіда”, його “внутрішнього світу”, запропонувавши розглядати його як “цілісну, єдину, складну психічну систему.

Що ж стосується самої екзистенціальної психології, то в інтерпретації А. Маслоу ця дис-

¹ Центрованість розглядається Р. Мейем як здатність людини мати мужність усвідомлювати себе окремим і незалежним центром всього оточуючого світу, затверджувати себе в цій якості.

² Самоствердження інтерпретується у якості спроможності людини реалізовувати свої потенційні можливості у виборі шляхів свого існування.

³ Співучасність характеризується Р. Мейем у якості таланту співвідносити себе з іншими людьми.

⁴ Самоусвідомлення за Р. Мейем – це спроможність індивіда адекватно оцінювати самого себе, свої бажання і потреби, здатність формувати уявлення про себе до прийняття життєво важливих рішень й доцільної дії.

⁵ За допомогою тривоги, як зазначав це Р. Мей, в людині й привідкривається розуміння нею можливості її небуття...

ципліна повинна містити в собі декілька головних складових: по-перше, “концепт ідентичності та переживання ідентичності, як *sine qua non* людської природи, тобто, філософію людської природи або іншу науку про неї”. По-друге, вона мусить відповідати такому спрямуванню на здобування знання, яке виключає орієнтацію на апіорні концепти та абстрактні категорії. Таке розуміння екзистенціальної психології “я вважаю базовим, – стверджував цей американський дослідник, – і, навіть, через те, що для мене він є більш розумілим, аніж такі терміни, як сутність, існування, онтологія тощо...”

І А. Маслоу, і Р. Мей допомагаються відновлення у своїх пацієнтів нормального, “здорового” й “незаангажованого” (в тому числі й з огляду на невротичні відхилення) сприйняття дійсності. І якщо Р. Мей розглядав це у вимірі позитивної тривоги, як активного неспокою щодо можливої небезпеки безглуздості персонального існування, то А. Маслоу пов’язував “здоровий глуд” саме зі здатністю індивіда до самоактуалізації. Спочатку він говорить про здатність таких людей до чіткого, якісного та зрозумілого розмежування реального та ілюзорного, індивідуального та загального у їхньому існуванні: “Було виявлено, що самоактуалізуючі (самоздійснюючі) себе люди набагато краще за інших відрізняють нове, конкретне та індивідуальне від загального, абстрактного та стереотипного. Тому вони здатні жити в реальному світі, а не в тій штучній суміші понять, абстракцій, очікувань, переконань, стереотипів, яку більшість людей сприймають за реальність”, – стверджував він у своїх працях.

Інший бік такого прозорого та ясного усвідомлення та самоусвідомлення стосується вже, згідно А. Маслоу, спроможності подолання людиною її особистих страхів та здатності активно протистояти несприятливим обставинам (так само, як і здатності впевнено почуватися за обставин невизначених). І в цьому погляді А. Маслоу та Р. Мейя були також майже повністю тотожними.

Таким чином, можна стверджувати й те, що чільні представники американського варіанту екзистенціальної психології продовжили традицію своїх західноєвропейських колег у застосуванні класично-екзистенціалістської методології у розбудові нової, постекзистенціалістської версії психологічного вчення. Спираючись на погляди С. Кіркегора, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, М. Гайдеггера, М. Мерло-Понті, П. Тілліха, і своїх попередників – Л. Бінсвангера, М. Босса, В. Франкла, – вони й створили теоретичне підґрунтя для цього вчення на американському континенті, стверджуючи необхідність перегляду світоглядних позицій сучасної людини за умов екзистенційної кризи, порушень ідентичності та інших негативних наслідків глобалізації.

Примітки

ⁱ Ця ювілейна публікація складена з матеріалів, представлених раніше в працях зазначених авторів, таких як “Проблеми історико-філософського визначення сутності, змісту та класифікації екзистенціальної психології” (2007), “Історико-філософські дослідження постекзистенціалістського мислення” (1998), “Цінності та постекзистенціалістське мислення” (2012) тощо.

ⁱⁱ “Руйнування єдності ідей і єдності культури хвилювало багатьох вдумливих мислителів дев’ятнадцятого століття, здатних передчувати майбутнє, – писав Р. Мей у своїй праці “Смисл тривоги”. – Багатьох з них можна назвати “екзистенціалістами”. Екзистенціалізм як філософський рух веде свій початок з берлінських лекцій німецького філософа Шеллінга, прочитаних в 1841 році. Ці лекції слухали Кіркегор, Енгельс і Буркхардт. Крім таких мислителів, як Шеллінг і Кіркегор, до екзистенціалістів, з одного боку, можна віднести представників “філософії життя” – Ніцше, Шопенгауера і Бергсона, а з іншого боку – мислителів, що займалися проблемами соціології, – Фойєрбаха і Маркса. Всі філософи, яких можна назвати екзистенціалістами, протистоять одному загальному ворогу – раціональній системі мислення і життя, що розвилася в західному індустріальному суспільстві, і філософії цієї системи. Протягом останніх ста років сутність даної системи стала зрозумілою: це логічний або натуралістичний механіцизм, що руйнує свободу людини, забирає у неї можливість вибору, що перешкоджає органічному розвитку взаємовідносин, та аналітичний раціоналізм, який позбавляє життя її вітальної сили і перетворює все, в

тому числі і саму людину, на об'єкт дослідження і контролю ...”

ⁱⁱⁱ “Мораль, як духовний вимір існування людини в нинішньому світі, – стверджує у цьому зв’язку В. А. Малахов, – вже не надається останній безпосередньо і просто: своє *право на мораль* людська особистість вимушена виборювати, часто-густо – в змаганнях з хижими речами світу цього. Відкидаючи узвичаєну людськовимірність, сучасний світ пробуджує сили, здатні перехоплювати у людини, пере-структурувати і словнювати найнесподіванішим відчуженим змістом найбільш здавалося б іманентні, невід’ємно людські сили і здатності. На відміну від “класичної” ситуації відчуження ХІХ – ХХ ст., глибокий аналіз якої здійснив ще К. Маркс, а слідом за ним – нескінченна шеренга більш менш яскравих мислителів, серед яких і неофрейдисти, і представники групи “Праксис”, й філософи Франкфуртської школи та ін., – нині маємо справу із ситуацією, в якій ідеться скоріше не про експлуатацію людини (відняття в неї “свого” – як у матеріальному, так і в духовному розумінні), а про *структурну експансію*, що, позбавляючи існування людини внутрішнього сенсу і міри, перехоплюючи і підпорядковуючи власній логіці все в цьому існуванні, що здатне бодай скільки-небудь уобрази́тися, – залишає зрештою людського індивіда без будь-яких справжніх критеріїв самоідентифікації, змушує його сприймати себе як такий собі “цілковито задоволений” непотріб, історична доля якого стає дедалі проблематичнішою” (Малахов, 2007, с. 9). “Ця суто цивілізаційна “передислокація” ставить людину, однак, перед власне екзистенційним і культурно-моральнісним вибором: відстоювати людську автентичність основоположних засад моральної свідомості – але тоді треба йти на величезний ризик боротьби за ці засади й відшукувати шляхи їх утвердження, нарівні з утвердженням людської ідентичності загалом, – або ж при звичаїтися до факту “імплантованості” системи моралі в машинерію Позалюдського й тоді, вже, навпаки, звільняти власну суб’єктивність від сумнівів та вагань, що заважають сприймати настанови такої моралі захоплено і щиро” (Малахов, 2007, с.11).

^{iv} “... Він (екзистенціалізм – вст. наша. – авт.) займається онтологією, наукою про буття, і Dasein-буттям цієї конкретної людини, котра сидить перед терапевтом” (Мэй, 2004, с. 6), - стверджував у своїй праці “Відкриття буття” Р. Мей.

Література

- Boss, M. (1979), *Existential Foundations of Medicine and Psychology*, J. Aronson, New York, 303 p.
- May, R. (1962), “Dangers in the relation of existentialism to psychotherapy”, *Psychoanalysis and Existential Philosophy* [H.M. Ruitenbeek, ed.], E.P.Dutton Co., New York, pp. 179 – 187.
- May, R. (1969), “The Emergence of Existential Psychology”, *Existential psychology*, Random House, pp. 1 – 49.
- Ємельяненко, Г. Д., Райда, К. Ю., Шевченко, С. Л. (2012), *Цінності та постекзистенціалістське мислення*, Парапан, Київ, Полтава, Слов’янськ, 149 с.
- Исенина, Е. И. (1994), “Предисловие”, *Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека*, Издательская группа “Прогресс” – “Универс”, Москва, с. 5 – 33.
- Леонтьев, Д. А. (1997), “Что такое экзистенциальная психология?”, *Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии*, “СМЫСЛ”, Москва, с. 40 – 54.
- Малахов, В. А. (2007), “Мораль на межі людського: виклики сьогодення”, *Цивілізаційні виміри моральності: зміна парадигм*, Наукова думка, Київ, с. 9 – 40.
- Маслоу, А. (2003), *Мотивация и личность*, Питер, СПб., 351 с.
- Мэй, Р. (2001), *Смысл тревоги*, Независимая фирма “Класс”, Москва, 240 с.
- Мэй, Р. (2004), *Открытие Бытия*, Институт Общегуманитарных Исследований, Москва, 224 с.
- Омеланко, Г. Д. (2007), “Проблема історико-філософського визначення сутності, змісту та класифікації екзистенціальної психології”, *Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв: Науковий журнал*, №3, Міленіум, Київ, с.43 – 48.
- Райда, К. Ю. (1998), *Історико-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення*, Український центр духовної культури, Київ, 216 с.

Райда, К. Ю. (1999), "Екзистенціальна психологія та психоаналіз як феномени постекзистенціалістського мислення", *Мультиверсум. Філософський альманах*, Вип. 3, Укр. Центр духовної культури, Київ, С.132 – 142.

References

- Boss, M. (1979), *Existential Foundations of Medicine and Psychology*, J. Aronson, New York, 303 p.
- Emelianenko, A., Raida, C., Shevchenko, S. (2012), *Values and post-existentialistic thinking [Cinnosti ta postekzystencialists'ke myslennya]*, Parapan, Kyiv, Poltava, Slavyansk, 149 p. [in Ukrainian]
- Isenina, E. I. (1994), "Preface" ["Predislovie"], Rogers K. R. *A Look at Psychotherapy. The Formation of Man [Vzglyad na psikhoterapiyu. Stanovlenie cheloveka]*, Progress – Unifers, Publishing Group, Moscow, pp. 5 – 33. [in Russian]
- Leont'ev, D. A. (1997), "What is existential psychology?" ["Chto takoe ekzistentsial'naya psikhologiya?"], *Psychology with a human face: a humanistic perspective in post-Soviet psychologists [Psikhologiya s chelovecheskim litsom: gumanisticheskaya perspektiva v postsovetskoj psikhologii]*, "Sense", Moscow, pp. 40 – 54. [in Russian]
- Malakhov, V. A. (2007), "Morality on the Limit of the Humanity: Challenges of the Present" ["Moral na mezhi liudskoho: vyklyky sohodennia"], *Civilizational Dimensions of Morality: Changing Paradigms [Tsyvilizatsiini vymiry moralnosti: zmina paradyhm]*, Scientific Thought, Kiev, p. 9 - 40. [in Ukrainian]
- Maslow, A. (2003), *Motivation and Personality [Motivatsiya i lichnost]*, Piter, St. Petersburg, 351 p. [in Russian]
- May, R. (1962), "Dangers in the relation of existentialism to psychotherapy", *Psychoanalysis and Existential Philosophy [H.M. Ruitenbeek, ed.]*, E.P.Dutton Co., New York, pp. 179 – 187.
- May, R. (1969), "The Emergence of Existential Psychology", *Existential psychology*, Random House, pp. 1 – 49.
- May, R. (2001), *The Meaning of Anxiety [Smysl trevogi]*, Independent Firm "Class", Moscow, 240 p. [in Russian]
- May, R. (2004), *The Discovery of Being [Otkrytie Bytiya]*, Institute for General Humanitarian Research, Moscow, 224 p. [in Russian]
- Omelaenko, A. D (2007), "The problem of historical and philosophical determination of the essence, content and classification of existential psychology" ["Problema istoriko-filosofskoho vyznachennia sutnosti, zmistu ta klasyfikatsii ekzystentsialnoi psikhologii"], *Bulletin of the State Academy of Management Personnel of Culture and Arts: Scientific Journal*, No. 3, Millennium, Kyiv, pp. 43 – 48. [in Ukrainian]
- Raida, K. Yu. (1998), *Historical and philosophical study of post-existentialist thinking [Istoryko-filosofske doslidzhennia postekzystentsialistskoho myslennia]*, Ukrainian Center of Spiritual Culture, Kyiv, 216 p. [in Ukrainian]
- Raida, K. Yu. (1999), "Existential psychology and psychoanalysis as phenomena of post-existentialist thinking" ["Ekzystentsialna psikhologhiia ta psichoanaliz yak fenomeny postekzystentsialistskoho myslennia"], *Multiverse. Philosophical Almanac*, Iss. 3, Ukr. Center for Spiritual Culture, Kyiv, P.132 - 142. [in Ukrainian]